

Графични особености на Панайот-Хитовите „Фамилиарни забележки. Спомени”

Даниела Камаринчева

Abstract: *Graphic features of Panayot Hitov's "Family notes. Memories : The paper discusses the graphic features of Panayot Hitov's writing as compared to the alphabets in use at that time.*

Key words: *Panayot Hitov, letters, literacy*

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от най-колоритните и запомнящи се образи от Българското възраждане е този на П. Хитов. Животът му е достоен за филм или романтичен разказ за неспокойния български дух, за човечността и героизма във време, когато не е било лесно да бъдеш нито хуманист, нито храбрец. През дългия си и активен живот той е свидетел или участник в най-значителните и драматични събития за България и това изостря чувството му за историчност, мотивира го да сподели видяното и преживяното със съвременниците си и да го съхрани за паметта на българите. Така се раждат „Фамилиарни забележки. Спомени”.

Тема на настоящия доклад са формалните особености на текста като фрагмент от езиковата ситуация през втората половина на 19 век и информативен факт за културното развитие на един бележит българин.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Трябва да започнем с уговорката, че мемоарите на П. Хитов не представляват по някакъв начин съществуващите по това време езикови школи, актуални през втората половина на 19 век, авторът не се включва в дебатите по нормативното уреждане на новобългарския книжовен език и в този смисъл приносът му към развитието на НБКЕ е несъзнателен, непреднамерен. Това обаче не намалява стойността на записките като обект за филологическо наблюдение. Някои от изследователите им поставят Хитовите мемоари редом до тези на Захари Стоянов и Стоян Заимов (Ал. Бурмов 1940:6 и Ст. Младенов 1934:3 например).

Няколко факта около „Фамилиарни забележки. Спомени” са важни за изследването. Първо, в своята цялост те са дело на самия Хитов. Единични страници са написани от дъщеря му Ирина Шишкова под диктовката на баща ѝ. Ирина е възнамерявала да редактира целия текст, което личи по направения препис на първите два листа от ръкописа, но намерението ѝ не се е осъществило по неизвестни за нас причини. Благодарение на тези обстоятелства днес ние разполагаме с автентичен материал от мемоарите на вехтия войвода.

Още един факт прави текста интересен за изследователя – Хитов пише спомените си двукратно: първия път в края на 60-те години, веднага след като овладява предаденото му от Гр. Начович, и втори път в края на 80-те, когато в своята зрелост, в условията на свободна България и в атмосферата на друг начин на живот отново се връща към намерението си да опише събитията такива, каквито ги помни и оценява. В този смисъл изследователят разполага с два идентични като замисъл и сходни по съдържание текста, писани с разлика от 20 години – немалък период на фона на един човешки живот.

Изследователски интерес представляват и влиянията, които различните езици оказват върху речта на П. Хитов. Той говори турски свободно, с произношение и речник, равностойни на българския език (по твърдение на дъщеря му Ирина) (Антонова 2005:254). Не без основание можем да предположим, че си служи без затруднения и със сръбски език – бележитият сливенец живее 15 години в Сърбия (от 1863 до Освобождението), където работи, създава семейство и участва в

обществения и политическия живот на страната. Близостта между българския и сръбския език говори също в полза на такова предположение.

Макар че се установява за постоянно в Сърбия, П. Хитов често пътува до Влашко във връзка с революционната организация, а през 1866 и 1867 година остава целогодишно в румънската столица, грижейки се за болния вече Г.С. Раковски. Затова няма да бъде пресилено да се предположи, че е имал известни познания и по румънски език.

По време на Руско-турската освободителна война Хитов се включва в българското опълчение и е ценен водач, военен пощальон на руските войскови части и разузнавач. От записките на войводата ясно личи желанието да включва в речта си и руски думи – влиянието на руския е върху цялата ни интелигенция от това време и П. Хитов не прави изключение. В някакъв период от живота на българите вероятно това е било мерило за начетеност, имплицитно съобщение, че зад тези думи стои руско образование или продължително пребиваване в Русия. Русофил по убеждение, бившият хайдутин пренася политическите си пристрастия и върху руския език, като се стреми (преднамерено), да демонстрира наученото от него по време на контактите му с руското офицерство.

Всички тези езикови срещи на неуморния скиталец нямат пряко отношение към писмената форма езика му, но са доказателство за изострена чувствителност към речта, за жив езиков усет, какъвто изисква овладяването на всяко ново наречие. От друга страна, навлизането в особеностите на чуждия език води до волно или неволно сравнение с матерния език, а то развива своеобразна „интуитивна“ граматика у учещия.

Както вече беше споменато, архивите разполагат с два варианта на „Фамилиарни забележки. Спомени“. Най-задълбочените им изследователите – В. Антонова и И. Жейнов – приемат за тях уточняващите названия „ранни“ и „късни“ спомени (Хитов 2003:3). Същите ще бъдат използвани и в настоящото проучване.

За да бъдат установени разлики в използваните графични средства, ако има такива, бяха избрани два откъса с обем от 20 страници от ранните и късните записки. Текстове не са напълно идентичен, тъй като на места информацията е допълвана, на друга са размествани абзаци или по-големи текстови отрязъци, но в по-голямата си част двата фрагмента съвпадат.

Фамилиарните записки имат няколко печатни издания – първото от тях е направено от Л. Каравелов, докато П. Хитов е още жив. Останалите 3 са отпечатвани в различни години от началото, средата и втората половина на 20 век, съответно от Ст. Младенов, Ал. Бурмов и Св. Гюрова. През 1973 и 1975 г. след доста произволна обработка Н. Хайтов го превръща в популярно четиво с привкус на художествена литература чрез две книги: „Как станах хайдутин“ и „Спомени от хайдутството“. Всички те остават извън обсега на изследването по няколко причини: първата е, че печатните издания на Л. Каравелов, Ст. Младенов, Ал. Бурмов и Св. Гюрова представят само ранния вариант от записките. (Късните спомени дълго време се пазят в документите на семейството и са непознати за литератори и историци. Стават обществено достояние едва през 2003 година с издаването им от русенските изследвачи на П. Хитов – В. Антонова и И. Жейнов.) Втората е, че спомените са претърпели различна степен на редакция още при първото си издание (веднъж от преписвачите Петър Берковски и Юрдан Наумов, а след това и от редактора Л. Каравелов), което ги превръща в друг вид текст, несъответстващ напълно на Хитовото мислене, изразност и правопис, а оттам и неподходящ за изследване от типа, който ни интересува. От казаното по-горе естествено следва изборът ни да се спре на двата писмени варианта, които старият хайдутин старателно полага върху няколко ученически тетрадки в продължение на години: първия – кратък, написан с несигурен детски почерк, и втория, създаден в зряла

възраст, с ясна визия и план за мемоарния текст и събитията, за които иска да разкаже.

В едно интервю, направено през 1950 г., Ирина Шишкова, дъщеря на войводата, споделя: „Като дете ходил на училище, но не могъл да се научи да чете и пише на български, защото училището било гръцко и не давало на децата почти никакви познания. Пък и малко време ходил на училище. После сам се учил да чете и пише ” (Антонова 2005:257) Всъщност начални знания по грамотност Хитов получава в Белград от бъдещия министър от правителството на Драган Цанков, тогава въодушевен поддръжник на идеята за революционните чети, Григор Начович. Изглежда периодът на съвместната им работа не е бил дълготраен и войводата продължава да задълбочава и усъвършенства писмената си култура самостоятелно. Самият той почти на шега споделя: „Аз тая 1868 година, като немаши и что да права – без работа – залових са да уча да чита и пиша, защото ни знаех нищо от четини и писани. И тъй, като понаучих малко, и то едвам можи да са правлява, и зех, та написах отчасти моето пътувани, откакто съм излезал от дома си” (Хитов 2003:309).

В мемоарите си записки П. Хитов използва гражданската азбука. Хитовото писмо от двата варианта включва различни по брой букви. В първия вариант те са 30: а, б, в, г, д, е, ё, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ю, я. Във втория – 35: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ѝ, ю, я, њ, љ, ѝ.

Освен чисто количествени измерения двата варианта се отличават и във вида използвани букви: в ранните спомени присъства ё, която в късните записки липсва. Появата ѝ именно тук, в писаните преди Освобождението страници, е изненадваща за изследователя, тъй като до този момент войводата все още не е имал контакти с представители на руската интелигенция в лицето на руския военен елит. Едва ли Начович, който е вложил усилия да направи достъпна българската азбука за поотрасналия си възпитаник, е стигнал дотам да прави аналогии с руската азбука. По-скоро може да търсим обяснение за присъствието ѝ в някакви житейски събития и случайности, при които образованият се Хитов е срещнал този графичен знак. Възможно е проходящият в писмото и четмото сливенец да е попаднал на руски текст и да е забелязал буква, която не познава до този момент, и да се е заинтересувал от звуковото ѝ съответствие. Не е изключено някой от грамотните хора от обкръжението му да го е насочил към нея като по-лесен начин за писане. Защото е безспорно, че използването на ё в позиция на консонантна мекост + О е много по-лесно за прилагане в сравнение със запомнянето на правилата, свързани с отбелязването на мекост пред вокала О. И войводата прагматично е посегнал към руската буква.

Прегледът на двата варианта показва също, че следосвобожденият текст е отхвърлил ё, но се е обогатил с 5 други букви: і, ь, њ, љ, ѝ. Тяхното присъствие в късните спомени на Хитов говори за последващо ниво на грамотност, за продължаващи усилия по пътя на овладяване на писмената.

Съпоставени, двата ръкописа показват и още една разлика – тя се отнася до честотността, с която се употребяват различните графемни, общи за двата варианта. Някой от тях, например Й, се появяват спорадично в ранния и доста по-често в късния вариант. Същото може да се каже и за Щ, който и в двата варианта е замества от комбинация на Ш + Т, но в ранния това е почти системно. За буквите Ъ и Ю може да се каже, че почти не присъстват в предосвобождения текст – на тяхно място стоят съответно А и У.

Дори непрофесионален поглед върху двата ръкописа установява веднага още една разлика: в писането през 1868 година спомени има немалко поправени букви: неукрепеналата в писането ръка, неувереността в образа на графичните знаци личи на няколко места: Ч в думата *черкези* е написана първо със завит долен край

напред, като У, и после е поправена; в отделни думи И е изписана като Ш, Г е написана като Ч, О като А и впоследствие са коригирани; от свърхстарателност У е затворена в горния си край и се е превърнала в Д. Несвикналата да следва мисълта ръка изписва ненужни букви или пропуска букви: *Идирене*, поправено на *Идирне*; *на двет чети*, поправено на *на две чети*, *трговци*, поправено на *тарговци*. Пътят на овладяване на писмеността личи и от местата, където Хитов не е могъл да вземе решение за изписването на някои думи и ги е подчертавал, за да се консултира по-късно с някого. Такива са *Руйна планина*, написана от войводата като *Ройна планина*, и словосъчетанието *енъова булка*, написано като *енёва булка*.

И в двата варианта липсват главни букви – всички лични имена, без значение дали са на хора или на географски обекти, са изписани с малки букви.

Разлика има и в общата визия на двата варианта: ранният е по-подреден, буквите са изписани по-грижливо, по-внимателно. Следосвобожденският текст е по-небрежен, но с вече оформен почерк.

И в двата текста липсва системна употреба на пунктуационни знаци. Късният вариант се отличава със спорадично поставяне на знак за пренасяне на нов ред, но като цяло той също е случайно явление в писмената практика на П. Хитов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В **заключение** може да се направят следните изводи от наблюдението върху ранния и късния вариант от мемоарите на прочутия сливенски войвода:

1. П. Хитов си служи с гражданската азбука, като използваните от него графични знаци в двата варианта на мемоарите търпят промяна в броя и характера си.
2. Независимо от присъствието си в писмената реч на войводата, голяма част от буквите, изгубили опора в живия език от това време: ы, а, ж, имат спорадична употреба – честотността им е изключително ниска: ы и а се срещат еднократно, а ж два пъти в текст от 20 страници.
3. Вероятността Хитов да проявява интерес към някои от издадените вече граматика е минимална. Ако това беше така, то щеше да има поне минимален рефлекс върху маниера на писане на войводата – писането на личните имена с главни букви например е правило, което не е нужно да се учи, тъй като е очевидно от писмената практика от това време.
4. „Фамилиарните забележки. Спомени“ документират както състоянието на езика на неполучилия школко образование българин от това време, така и онези езикови закони, свързани с графиката, които са станали конвенционално приета обществена практика – били са най-близки до говоримия език, отразявайки фонетичните му особености, и по тази причина са усвоявани и прилагани без усилие от широк кръг хора.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Хитов, П. Моето пътуване по Стара планина и животопис на някои български стари и нови войводи (с предговор от Ст. Младенов), С. 1934.
- [2] Хитов, П. Моето пътуване по Стара планина (с предговор от А Бурмов), С. 1940.
- [3] Хитов, П. Фамилиарни забележки. Спомени (XVIII век – 1877 година). (Под редакцията на В. Антонова, И. Жейнов). Държавен архив – Русе, Русе, 2005.
- [4] Антонова, В. Ирина Панайот-Хитова разказва за своя баща (два нейни спомени от 1950г. и 1956г.).– В: сб. „Панайот Хитов и българското националноосвободително движение“, Сливен, 2005.

За контакти:

гл.ас. д-р Даниела Камаринчева, Катедра “Български език, литература и изкуство”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: kamarini@uni-ruse.bg